

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 1 (2017)

7ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΔΙΔΑΧΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων

7^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΧΑΡΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»

ΤΟΜΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

ISSN: 2529-1157

Σε Συνεργασία με την Ένωση Ελλήνων Φυσικών και την
Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ DIVANICARAVEL
15-18 Ιουνίου 2017

Ανάλυση παιδικού ιχνογραφήματος μέσω της απεικόνισης της οικογένειας. Μελέτη περίπτωσης.

ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΥΡΤΗ, ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΠΑΡΓΑΝΑ

doi: [10.12681/edusc.1759](https://doi.org/10.12681/edusc.1759)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΡΤΗ Ι., & ΠΑΡΓΑΝΑ Σ. (2019). Ανάλυση παιδικού ιχνογραφήματος μέσω της απεικόνισης της οικογένειας. Μελέτη περίπτωσης. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1, 508-517.
<https://doi.org/10.12681/edusc.1759>

Ανάλυση παιδικού ιχνογραφήματος μέσω της απεικόνισης της οικογένειας. Μελέτη περίπτωσης.

Κούρτη Ιωάννα
Εκπαιδευτικός
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Μεταπτυχιακός τίτλος «Ανθρωπιστικές επιστήμες στην εκπαίδευση»
anna_kourti@hotmail.com

Παργανά Σταματία
Εκπαιδευτικός
ΕΑΠ, ΠΜΣ «Επιστήμες της αγωγής: ειδική αγωγή και εκπαίδευση ατόμων με προβλήματα προφορικού και γραπτού λόγου»
tinapargana@yahoo.gr

Περίληψη

Το ιχνογράφημα και η ζωγραφική αναγνωρίζονται ως δύο από τους σημαντικότερους τρόπους έκφρασης των παιδιών και έχουν συνδεθεί με την αποτύπωση της προσωπικότητας και των συναισθημάτων τους. Οι ζωγραφιές τους αντανακλούν τον εσωτερικό τους κόσμο και απεικονίζουν στοιχεία που αφορούν στην ψυχολογική τους κατάσταση και το διαπροσωπικό τους ύφος.

Το παιδικό ιχνογράφημα έχει στάδια ανάπτυξης και ωρίμανσης και απασχολεί τόσο τους ψυχολόγους, ως ειδήμονες, αλλά πολλές φορές και τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, ενώ αποτελεί ένα μέσο ανίχνευσης του ψυχολογικού προφίλ των παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας.

Η αξιολόγηση του παιδικού ιχνογραφήματος έχει να κάνει με τις γραμμές, τις μορφές, την επιλογή των χρωμάτων, την κατανομή του σχεδίου στο χώρο, αλλά και το μέγεθός του, ενώ η αξιολόγηση του παιδικού ιχνογραφήματος της οικογένειας, το οποίο και έχουμε επιλέξει στην έρευνά μας, χρειάζεται ιδιαίτερο προσοχή, καθώς αποτελεί ένα ιδιαίτερο, ευαίσθητο ζήτημα για τα παιδιά, μέσα από το οποίο μπορούμε να διαπιστώσουμε και ποια είναι η αυτοεικόνα τους, καθώς και ποια είναι η σχέση τους με τους άλλους.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η αξιολόγηση παιδικών ιχνογραφημάτων παιδιών 8 έως 12 ετών τα οποία κλήθηκαν να απεικονίσουν την οικογένειά τους. Στο δείγμα συμπεριλήφθηκαν τόσο παιδιά με διαγνωσμένες μαθησιακές δυσκολίες, όσο και παιδιά χωρίς μαθησιακές δυσκολίες, τα ιχνογραφήματα των οποίων αναλύθηκαν και ήρθαν σε αντιπαραβολή, φέρνοντας στην επιφάνεια ενδιαφέροντα ευρήματα.

Συμπερασματικά, να αναφέρουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις υπήρχε αντικατοπτρισμός των δυσκολιών των μαθητών στο ιχνογράφημά τους, ενισχύοντας την αρχική μας ερευνητική υπόθεση.

Λέξεις-κλειδιά

παιδικό ιχνογράφημα, ψυχολογία παιδικού σχεδίου, μαθησιακές δυσκολίες

Abstract

Trace and painting are two of the most important ways of expressing children and they are also connected with the personality and the emotional situation of the children. Their paintings reflect their inner world and depict information about their psychological state and their personal style of behavior too.

The children's trail has stages of development and concerns not only psychologists, but also teachers, and is a good way to detect the psychological profile of pre-school and school age children.

The evaluation of the children's trail has been associated with the lines, the shapes, the color selection, the distribution of the design in the space and its size. The assessment of the children's trail of the family, which we have chosen to deal with in our research, it needs special attention as it is a sensitive issue for children. Through the research we can learn things about their self-image, and what their relationship with others is.

The aim of this research is to evaluate children 8 to 12 years old who were asked to draw their family. Both children with learning difficulties and children without learning difficulties were included in the sample, the traces of which were analyzed and compared, revealing interesting findings.

In conclusion, to mention that in most cases there reflected students' difficulties in their drawing, reinforcing our initial research case.

Keywords

Children's drawing, childhood psychology, learning difficulties

1. Εισαγωγή

Ο όρος ιχνογράφημα δηλώνει τη γραφική αποτύπωση μορφών ή αντικειμένων στο χαρτί. Η χρήση του παιδικού ιχνογραφήματος στην ψυχολογία, καθώς και τα ευρήματα που προκύπτουν από αυτό, άρχισαν να λαμβάνουν χώρα στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα. Εκείνη την περίοδο πολλοί θεωρητικοί έθεσαν τους ορισμούς τους προς εξέταση, οι οποίοι συμφωνούσαν στο ότι η παιδική ζωγραφιά αποτυπώνει το παιδικό ασυνείδητο. Οι ζωγραφιές μπαίνουν έτσι στο πρίσμα της παιδοψυχολογικής ανάλυσης και της διάγνωσης. Η μελέτη των ιχνογραφημάτων άρχισε να γίνεται από διάφορες σκοπιές, όπως τη γνωστική προσέγγιση, την ψυχαναλυτική, την αναπτυξιακή και την προβολική. Ως αποτέλεσμα αυτού ήταν να δημιουργηθούν διάφορα τεστ με βάση το ιχνογράφημα, από διάφορους μελετητές, όπως οι Sully, Stern, Piaget και Katz (Wittmann, 2009).

Το ενδιαφέρον για τη διαγνωστική αξία της ζωγραφιάς των παιδιών ολοένα και αυξάνεται με το πέρασ των χρόνων. Οι πρώτες έρευνες εστίασαν στη χρήση της ζωγραφικής για τον καθορισμό του επιπέδου της νοημοσύνης (Burt, 1921). Ο Burt κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ζωγραφική έχει λιγότερη σχέση με τις νοητικές ικανότητες του παιδιού από ότι έχουν τα τεστ νοημοσύνης, ωστόσο πλεονεκτεί σε άλλα σημεία αφού δεν πρόκειται για μια μαθημένη δεξιότητα.

Όμως, η παιδική ζωγραφιά φαίνεται ότι χρησιμεύει και σε άλλα επίπεδα έκφρασης του παιδιού. Στο πλαίσιο μιας θεραπευτικής διαδικασίας το σχέδιο αποτελεί ένα μέσο για το παιδί να φέρει, να ανασύρει συναισθήματα, εμπειρίες, αλλά και να λύσει προβλήματα (Rudolph & Arheim, 1974). Το σχέδιο λοιπόν δεν είναι πια μόνο ένα μέσο αξιολόγησης τόσο της νοημοσύνης, όσο και των συναισθηματικών συγκρούσεων του παιδιού, αλλά και ένα μέσο διευκολυντικό για την ανάπτυξή του.

Το ιχνογράφημα ως ελεύθερη έκφραση και επικοινωνία αποτελεί ένα μέσο με το οποίο μέσω τα παιδιά αφηγούνται ιστορίες που διαφορετικά θα μας έμεναν άγνωστες ή αποσπασματικές (Kress, 1997· Pahl, 1999). Το ιχνογράφημα αποτελεί ουσιαστικά την αφορμή για ενδοπροσωπικούς και διαπροσωπικούς διαλόγους (Brooks, 2005), οι οποίοι μας ανοίγουν δρόμους για τη διερεύνηση των σκέψεων, των συναισθημάτων, των στάσεων, των γνώσεων, αλλά και των ενδιαφερόντων, των εμπειριών και των βιωμάτων των παιδιών και εφήβων. Σύμφωνα με τον Piaget (1962), το ιχνογράφημα

αποτελεί μία από τις μορφές της συμβολικής λειτουργίας, γι' αυτό και πρέπει να τοποθετηθεί ανάμεσα στο συμβολικό παιχνίδι και στη νοητική εικόνα. Το παιδικό ιχνογράφημα ως ελεύθερη έκφραση και επικοινωνία αποτελεί ένα αξιόλογο μέσο διερεύνησης των σκέψεων, των συναισθημάτων, των στάσεων, των γνώσεων, των εμπειριών και των βιωμάτων των παιδιών. Έτσι λοιπόν, όταν κάνουμε λόγο για το παιδικό ιχνογράφημα, μιλάμε για ένα ψυχομετρικό-διαγνωστικό εργαλείο που θεμελιώθηκε και εξελίχτηκε από πλήθος επιστημόνων, που υποστήριξαν ότι η παιδική ζωγραφιά αποτελεί καθρέφτη του ψυχικού κόσμου των παιδιών, των συναισθημάτων και των εμπειριών τους. Το ιχνογράφημα της οικογένειας εντάσσεται στα προβολικά τεστ που καθιερώθηκαν υπό την επίδραση της ανάπτυξης της ψυχανάλυσης και προσφέρεται για μια σφαιρική ανάλυση της οικογένειας (Κουλάκογλου, 1998). Επίσης, αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος για όλους τους ειδικούς που ασχολούνται με το παιδί, εκπαιδευτικούς, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς. Το σχέδιο της οικογένειας αντανακλά αφενός τη δυναμική των σχέσεων, όπως τις αντιλαμβάνεται το παιδί που σχεδιάζει, και αφετέρου τη συναισθηματική του στάση απέναντι στα μέλη της οικογένειάς του.

2. Η απεικόνιση της οικογένειας στο παιδικό ιχνογράφημα. Ερμηνεία.

Ένα από τα πρώτα είδη ιχνογραφήματος που τέθηκε προς μελέτη στον επιστημονικό κόσμο, αποτέλεσε το σχέδιο της «πραγματικής οικογένειας». Μέσα από το σχέδιο αυτό αποδίδονται κλινικές και προβολικές πληροφορίες και η χρήση του προτάθηκε για αυτό το σκοπό από τον Appel το 1931 και από τον Wolff το 1942 και το 1946 (Matthews, 1977). Ο Hulse (1951) έδινε την εντολή: «Draw a family», και ανέλυε έπειτα τα σχέδια. Αντίθετα, ο Porot (1952) με το ίδιο τεστ, επικεντρωνόταν στις αντιδράσεις και τις εκφράσεις του παιδιού κατά τη διάρκεια της σχεδίασης.

Το σχέδιο της οικογένειας αντανακλά αφενός τη δυναμική των σχέσεων, όπως τις αντιλαμβάνεται το παιδί που σχεδιάζει, και αφετέρου τη συναισθηματική του στάση απέναντι στα μέλη της οικογένειάς του. Ακόμα και αν δεν του ζητηθεί, το παιδί σχεδιάζει την οικογένειά του.

Στην παρούσα έρευνα στα παιδιά που συμμετείχαν χρησιμοποιήσαμε ως βασικό εργαλείο το «Τεστ της οικογένειας». Στο τεστ αυτό αρχικά ζητάμε από το κάθε παιδί να ζωγραφίσει την οικογένειά του. Αφού ολοκληρώσει το σχέδιο του - χωρίς παρεμβάσεις από τη δική μας πλευρά και αφού το επαινέσουμε γι' αυτό που έκανε- ζητάμε από το παιδί να περιγράψει την οικογένειά του, ξεκινώντας πάντα από το πρόσωπο που σχεδίασε πρώτο. Για κάθε ένα από τα πρόσωπα ζητάμε να μάθουμε το φύλο, την ηλικία και το ρόλο του στην οικογένεια και προσπαθούμε να κάνουμε το παιδί να μιλήσει για τις συναισθηματικές του προτιμήσεις μέσα στην οικογένεια. Επίσης, καθοδηγούμε το παιδί να μιλήσει για τον εαυτό του. Στο συγκεκριμένο τεστ χρησιμοποιούμε και κάποιες βοηθητικές ερωτήσεις:

1. Ποιος είναι ο πιο καλός στην οικογένεια; Γιατί;
3. Ποιος είναι ο λιγότερο καλός; Γιατί;
4. Ποιος είναι ο πιο ευτυχημένος; Γιατί;
5. Ποιος είναι ο λιγότερο ευτυχημένος; Γιατί;
6. Εσύ ποιον προτιμάς; Γιατί;
7. Ποιο άλλο πρόσωπο θα ήθελες να είσαι; Γιατί;

Γενικότερα, σε κάθε παιδικό ιχνογράφημα παρατηρούμε και αξιολογούμε τις γραμμές, τις μορφές, την επιλογή των χρωμάτων, την κατανομή του σχεδίου στο χώρο και το μέγεθος του σχεδίου. Αυτά είναι στοιχεία που αξιολογούμε φυσικά και στο ιχνογράφημα της οικογένειας (Γκλιν, 1997.)

Εκτός όλων των παραπάνω, στο σχέδιο της οικογένειας προσέχουμε κυρίως πόσο χρόνο αφιερώνει στη σχεδίαση κάθε προσώπου το παιδί, τις θέσεις εγγύτητας ή απόστασης των προσώπων μεταξύ τους, καθώς και τη σειρά που το παιδί ζωγράφισε τα πρόσωπα. Δίνουμε επίσης βάση στο αν έγιναν διορθώσεις και σβησίματα, εάν έγινε παράλειψη κάποιου προσώπου ή προσθήκη άλλων προσώπων ή ζώων. Σημαντική είναι και η θέση των μπράτσων και των άκρων, οι αναλογίες ανάμεσα σε φιγούρες, οι αναλογίες σε κάθε φιγούρα χωριστά, η επιλογή των ρούχων, η διανομή ρόλων και τέλος, ο τρόπος σχεδίασης (βαθμός πίεσης).

Όσον αφορά την ερμηνεία κάποιων περαιτέρω στοιχείων, στεκόμαστε αρχικά στο πρόσωπο που εμφανίζεται πρώτο στο σχέδιο. Συνήθως το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι και αυτό για το οποίο το παιδί αισθάνεται μεγάλο θαυμασμό, ταυτίζεται μαζί του και προσπαθεί να το μιμηθεί. Όταν στην πρώτη θέση τοποθετεί τον εαυτό του, σημαντικό είναι να δει κανείς την ηλικία του παιδιού. Για παράδειγμα, όταν το παιδί είναι στην ηλικία 4-6, η οποία είναι μια φάση έντονου εγωκεντρισμού, είναι αναμενόμενο να συμβεί. Σε άλλη περίπτωση, εκδηλώνει μια επιθυμία του παιδιού να το αγαπούν η οποία παραμένει ανικανοποίητη ή δεν έχει επαρκώς ικανοποιηθεί. Αντίθετα, η τοποθέτηση του εαυτού του στην τελευταία θέση μπορεί να σημαίνει μια υποτίμηση του εαυτού ή με αυτόν τον τρόπο να αισθάνεται ότι αυτή είναι η θέση που κατέχει μέσα στην οικογένεια.

Η παράλειψη κάποιου προσώπου δηλώνει την μη αποδοχή του από το παιδί. Ενώ η προσθήκη κάποιου άλλου ανθρώπου με τους οποίους το παιδί δεν έρχεται σε καθημερινή επαφή, υποδηλώνει την ανάγκη για επικοινωνία με στόχο να καλύψει ένα συναισθηματικό κενό που δημιουργούν οι υπάρχουσες οικογενειακές σχέσεις. Η παράλειψη του ίδιου του εαυτού φανερώσει εκτός από τη χαμηλή αυτοεκτίμηση του παιδιού, και την απομόνωσή του από την οικογένεια.

Η απεικόνιση ενός προσώπου με διαστάσεις μικρότερες από τις κανονικές υποδηλώνει ότι το παιδί θέλει να τον μειώσει, καθώς τρέφει αρνητικά συναισθημάτα απεναντί του και κυρίως φθόνο ή φόβο.

Η αυξημένη απόσταση κάποιου προσώπου σε σχέση με την εγγύτητα που παρουσιάζουν τα άλλα έχει σχέση με τη θέση αυτού του προσώπου στην οικογένεια, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνεται το παιδί που σχεδιάζει.

Όταν το χέρι κάποιου αγκαλιάζει το παιδί κοντά στο λαιμό εκφράζει την αίσθηση του παιδιού ότι το συγκρατούν και αισθάνεται περιορισμένο.

Τα κουμπιά στα ρούχα κάποιου μπορεί να συνδεθούν με τη συναισθηματική σπουδαιότητα που έχει αυτό το πρόσωπο για το παιδί.

σβήσιμο ενός προσώπου φανερώσει μια συναισθηματική σύγκρουση του παιδιού σε σχέση με αυτό το πρόσωπο: από τη μια αισθάνεται δυσφορία και αντιπαλότητα και από την άλλη φόβο να εκφράσει αυτά τα συναισθήματά του.

Όταν κάποιο πρόσωπο έχει υπερβολικά μεγάλες διαστάσεις σε σχέση με τα άλλα βιώνεται από το παιδί ως η κυρίαρχη φιγούρα στην οικογένεια ή και στην καρδιά του παιδιού.

Η παράλειψη είτε χεριών, είτε μπράτσων είναι ένας τρόπος για να τιμωρήσει το παιδί κάποιον που θεωρεί απειλητικό. Αποτελεί ίσως και ένα σημάδι σεξουαλικότητας που δεν βιώνεται ελεύθερα.

Η προσθήκη καπέλου σε κάποιο από τα πρόσωπα υποδηλώνει την καταπίεση που αισθάνεται ότι του ασκεί αυτό το πρόσωπο και τη δυσφορία που αισθάνεται το παιδί σε σχέση με αυτό.

Η προσθήκη ζώων που δεν υπάρχουν στο σπίτι ίσως σημαίνει την τάση του παιδιού να αποκρύψει την επιθετικότητα που αισθάνεται σε σχέση με κάποια πρόσωπα του περιβάλλοντός του.

Η απεικόνιση του εαυτού με διαφορετικό φύλο μπορεί να είναι μια ένδειξη ότι ο σεξουαλικός του ρόλος δεν γίνεται αποδεκτός και το ίδιο δεν αισθάνεται καλά με τη σεξουαλική του ταυτότητα.

Η σχεδίαση μιας οικογένειας ζώων αντί ανθρώπων φανερώνει ότι το παιδί δεν αισθάνεται μέλος αυτής της οικογένειας ή ότι βιώνει έναν έντονο ψυχικό πόνο σε σχέση με την οικογένειά του και δεν θέλει να τον αναβιώσει –προτιμά ένα καμουφλαρισμένο σχέδιο.

Η άρνηση του παιδιού να ζωγραφίσει την οικογένεια γενικά αποτελεί ένδειξη της δυσφορίας του σε σχέση με αυτήν και την πιθανή απουσία συναισθηματικής επικοινωνίας που την χαρακτηρίζει.

Η απεικόνιση της οικογένειας μέσα σε μια κορνίζα δείχνει ότι το παιδί βιώνει πολύ αυστηρή τη διαπαιδαγώγηση που δέχεται και πολύ έντονο τον έλεγχο πάνω στον ψυχικό του κόσμο (συναισθήματα, παρορμήσεις, σκέψεις).

3. Η έρευνά μας

Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε κατά το σχολικό έτος 2016-2017 και έλαβαν μέρος 25 παιδιά Γ΄ δημοτικού. Για την ανάλυση των παιδικών ιχνογραφημάτων χρησιμοποιήθηκε το τεστ της οικογένειας ως εργαλείο, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω. Από τα 25 παιδιά, επιλέξαμε να αναλύσουμε στο παρόν άρθρο το ιχνογράφημα ενός τυπικά αναπτυσσόμενου παιδιού, σε αντιπαράβολή με το ιχνογράφημα ενός παιδιού χωρισμένων γονιών, ενός παιδιού με νοητική καθυστέρηση και ενός παιδιού με διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές (αυτισμός).

Νικόλας: παιδί χωρισμένων γονέων

Εικόνα 1 Ιχνογράφημα παιδιού χωρισμένων γονιών

1. Ποιος είναι ο πιο καλός στην οικογένεια; Γιατί;
Απ.: Πιο καλή είναι η μαμά, επειδή δε λέει ψέματα.
2. Ποιος είναι ο λιγότερο καλός; Γιατί;
Απ.: Λιγότερος καλός στην οικογένεια είναι ο μπαμπάς, επειδή μετά τον χωρισμό λέει ψέματα.
3. Ποιος είναι ο πιο ευτυχισμένος; Γιατί;

Απ.: Ο Νικόλας δεν μπορούσε να μου απαντήσει.

4. Ποιος είναι ο λιγότερο ευτυχισμένος; Γιατί;

Απ.: Λιγότερο ευτυχισμένη είναι η μαμά. (δε μου δικαιολόγησε την απάντησή του)

6. Εσύ ποιον προτιμάς; Γιατί;

Απ.: Προτιμώ τη μαμά. (δε μου δικαιολόγησε την απάντησή του)

7. Ποιο άλλο πρόσωπο θα ήθελες να είσαι; Γιατί;

Απ.: Η μαμά. (δε μου δικαιολόγησε την απάντησή του)

Ο Νικόλας είναι ένα παιδί χωρισμένων γονέων, το οποίο ζει με τη μητέρα του. Πρόκειται για ένα χαρούμενο ιχνογράφημα στο οποίο κυριαρχούν τα έντονα και ζωηρά χρώμα. Απεικονίζονται οι γονείς του, ντυμένοι με χαρούμενα χρώματα και έπειτα ο ίδιος. Επιλέγει πρώτα να σχεδιάσει τη μητέρα του και ύστερα τον πατέρα του, ενδεχομένως λόγω της στενότερης σχέσης με τη μητέρα του, κάτι που αποτυπώνεται και στις απαντήσεις του στα ερωτήματα που του τέθηκαν. Όλα τα μέλη εμφανίζονται χαμογελαστά, με καρδιές πάνω από τα κεφάλια τους, πιθανώς θέλοντας να δείξει ο Νικόλας την αγάπη που νιώθουν ή καλούνται να νιώθουν τα μέλη της οικογένειας μεταξύ τους. Επιπλέον, ο Νικόλας και ο πατέρας του εμφανίζονται να προσφέρουν λουλούδια στη μητέρα ως ένδειξη φροντίδας και αγάπης. Αξιοσημείωτο, δεδομένης της χωριστής διαβίωσης είναι το γεγονός ότι τα μέλη της οικογένειας παρουσιάζονται να βρίσκονται κάτω από την ίδια στέγη. Προφανώς, πρόκειται για μια επιθυμία του Νικόλα όπως και το θετικό κλίμα που επιθυμεί να προσδώσει στη ζωγραφιά του, καθώς γνωρίζουμε ότι ο πατέρας του βρίσκεται σε συνεχή διαμάχη με τη μητέρα του.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το ιχνογράφημα του Νικόλα αποτελεί μια εξιδανίκευση της οικογενειακής κατάστασης, που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Ευαγγελία: παιδί με νοητική καθυστέρηση

ηχογράφημα Ευαγγελία

Εικόνα 2 Ιχνογράφημα παιδιού με νοητική καθυστέρηση

1. Ποιος είναι ο πιο καλός στην οικογένεια; Γιατί;

Απ.: Η μαμά και ο μπαμπάς γιατί μου κάνουν όλα τα χατίρια.

2. Ποιος είναι ο λιγότερο καλός; Γιατί;

Απ.: Ο αδερφός μου γιατί δε μοιράζεται τα παιχνίδια του.

3. Ποιος είναι ο πιο ευτυχισμένος; Γιατί;

Απ.: Η μαμά. (Δεν μπόρεσε να δικαιολογήσει την απάντησή της.)

4. Ποιος είναι ο λιγότερο ευτυχισμένος; Γιατί;

Απ.: Ο αδερφός μου γιατί έχει πολύ διάβασμα.

6. Εσύ ποιον προτιμάς; Γιατί;

Απ.: Τη γιαγιά, γιατί φέρνει συνέχεια γλυκά και τούρτες.

7. Ποιο άλλο πρόσωπο θα ήθελες να είσαι; Γιατί;

Απ.: Ο αδερφός μου, γιατί έχει παρέες και βγαίνει έξω με το ποδήλατο.

Στο ιχνογράφημα της Ευαγγελίας η οικογένεια απεικονίζεται απλά, χωρίς να περικλείεται από οποιοδήποτε πλαίσιο. Τα μέλη της είναι πιασμένα χέρι-χέρι δείχνοντας την ενότητα της οικογένειας. Όλα τα μέλη εμφανίζονται χαμογελαστά. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία των παππούδων στο συγκεκριμένο ιχνογράφημα. Όπως ενημερώθηκα, οι παππούδες ζούνε κάτω από την ίδια στέγη με αποτέλεσμα στη συνείδηση της Ευαγγελίας η γιαγιά και ο παππούς να ανήκουν στην οικογένεια. Ωστόσο, τους τοποθετεί στο τέλος, έπειτα από τη μητέρα, καθώς είναι γονείς της μητέρας. Τα δύο παιδιά (η Ευαγγελία και ο αδερφός της) είναι τοποθετημένα ανάμεσα στον πατέρα και τη μητέρα. Οι διαστάσεις των μορφών στη ζωγραφιά είναι ανάλογες της πραγματικότητας.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι μία κλασσική ζωγραφιά παιδιού Γ' δημοτικού, που αισθάνεται ασφάλεια στην οικογένειά του. Η νοητική καθυστέρηση δεν είναι έκδηλη στο συγκεκριμένο ιχνογράφημα. Ενδεχομένως, η προσθήκη των παππούδων να αποτελεί ένδειξη νοητικής καθυστέρησης καθώς το παιδί αντιλαμβάνεται την έννοια της οικογένειας πιο διευρυμένη. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε η επιλογή αυτή είναι εν μέρει δικαιολογημένη καθώς οικογένεια και παππούδες ζουν κάτω από την ίδια στέγη.

Αίγλη, τυπικά αναπτυσσόμενο παιδί

Εικόνα 3 Ιχνογράφημα τυπικά αναπτυσσόμενου παιδιού

1. Ποιος είναι ο πιο καλός στην οικογένεια; Γιατί;
Απ.: Η μαμά (δε δικαιολόγησε την απάντηση).
2. Ποιος είναι ο λιγότερο καλός; Γιατί;
Απ.: Ο αδερφός μου, επειδή είναι άτακτος.
3. Ποιος είναι ο πιο ευτυχισμένος; Γιατί;
Απ.: Η μικρή μου αδερφή, επειδή είναι ανέμελη.
4. Ποιος είναι ο λιγότερο ευτυχισμένος; Γιατί;
Απ.: Ο μπαμπάς μου επειδή κουράζεται.
5. Εσύ ποιον προτιμάς; Γιατί;
Απ.: Τη μαμά (δε δικαιολόγησε την απάντηση).
6. Ποιο άλλο πρόσωπο θα ήθελες να είσαι; Γιατί;
Απ.: Η μικρή μου αδερφή (δε δικαιολόγησε την απάντηση).

Το ιχνογράφημα της Αίγλης μπορεί να χαρακτηριστεί χαρούμενο, καθώς έχει επιλέξει να χρησιμοποιήσει έντονα και ζωηρά χρώματα, ενώ και τα πρόσωπα όλων των μελών της οικογενείας δείχνουν χαμογελαστά. Η οικογένεια φαίνεται να απεικονίζεται στην εξοχή, με την παρουσία των λουλουδιών αλλά και του ήλιου να τονίζουν το χαρούμενο κλίμα. Η σειρά τοποθέτησης των μελών φαίνεται να βασίζεται στη χρονολογική ηλικία των μελών, από τον μεγαλύτερο στον μικρότερο, και όχι σε σειρά προτίμησης. Στα αρσενικά της οικογένειας η Αίγλη έχει σχεδιάσει κουμπιά, γεγονός το οποίο θα μπορούσε να συνδυαστεί με τη συναισθηματική σπουδαιότητα των προσώπων αυτών. Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση τα κουμπιά χρησιμοποιούνται ως σύμβολο προσδιορισμού του φύλου.

Αλέξανδρος: μαθητής με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος

Εικόνα 4 Ιχνογράφημα παιδιού με αυτισμό

1. Ποιος είναι ο πιο καλός στην οικογένεια; Γιατί;
Απ.: Εγώ.
2. Ποιος είναι ο λιγότερο καλός; Γιατί;
Απ.: Ο μικρός μου αδερφός.
3. Ποιος είναι ο πιο ευτυχισμένος; Γιατί;
Απ.: Η μαμά.
4. Ποιος είναι ο λιγότερο ευτυχισμένος; Γιατί;
Απ.: Ο μεγάλος μου αδερφός.
5. Εσύ ποιον προτιμάς; Γιατί;
Απ.: Το μικρό αδερφό.
6. Ποιο άλλο πρόσωπο θα ήθελες να είσαι; Γιατί;
Απ.: Ο μπαμπάς.

Το ιχνογράφημα του Αλέξανδρου θα μπορούσε να θεωρηθεί χαρακτηριστικό ιχνογράφημα παιδιού που βρίσκεται στο φάσμα του αυτισμού. Οι ανθρώπινες μορφές είναι υποτυπώδεις, ενώ την οικογένεια δεν την κατανοεί ως ολότητα. Ειδικότερα, έχει τοποθετήσει το κάθε μέλος της οικογένειας σε ξεχωριστό μέρος του σπιτιού. Έμφαση φαίνεται να θέλει να προσδώσει στην πραγματική αποτύπωση του σπιτιού με τις λεπτομέρειες του (π.χ. σκάλα, βρύση). Επιπλέον, η επιλογή των συγκεκριμένων χρωμάτων μόνο χαρούμενη δεν καθιστά τη ζωγραφιά. Οι γραμμές από την άλλη που επιλέγει για το σχεδιασμό των μελών της οικογένειας παραπέμπει σε προηγούμενο στάδιο ανάπτυξης.

Πρώτα σχεδιάζει τον εαυτό και εν συνεχεία τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Όλα τα μέλη πλην του μεγαλύτερου αδερφού παρουσιάζονται χαμογελαστά. Αλλά και στις ερωτήσεις που του τέθηκαν θεωρεί ότι ο μεγαλύτερός του αδερφός είναι ο λιγότερος ευτυχισμένος. Από αυτό συνεπάγεται ότι ο Αλέξανδρος έχει κατανοήσει και συνδέσει την έκφραση των προσώπων με τα συναισθήματα.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία ερμηνεύτηκαν τα παιδικά ιχνογραφήματα της οικογένειας παιδιών Γ' δημοτικού με κριτήρια που τέθηκαν από εμάς τους ερευνητές, τα οποία και έχουν προαναφερθεί και αναλυθεί. Έτσι, αντιπαραβάλαμε τα ιχνογραφήματα ενός τυπικά αναπτυσσόμενου παιδιού και κάποιων παιδιών που παρουσιάζουν μαθησιακές ή άλλες δυσκολίες. Οι περισσότερες υποθέσεις μας επαληθεύθηκαν για την κάθε περίπτωση, όπως προκύπτει από όσα έχουν προαναφερθεί. Παρά ταύτα δε διερευνήθηκαν όλοι οι παράμετροι σε κάθε ιχνογράφημα, πράγμα που θα μπορούσε να αποτελέσει πηγή για κάποια μετέπειτα ή περαιτέρω έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Γκλιν, Τ. (1997). Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Κουλάκογλου, Κ. (1998). *Ψυχομετρία και ψυχολογική αξιολόγηση*. Αθήνα : Παπαζήση
- Brooks, M. (2005). *Drawing as a unique mental development tool for young children: Interpersonal and intrapersonal dialogues*.
- Burt, C. (1921). *Mental and scholastic tests*. London: P.S. King & Son.
- Hulse, W. C. (1951). The emotionally disturbed child draws his family. *Quarterly Journal of Child Behavior*, 3, 152-174.
- Kress, G. (1977). *Before writing: Rethinking the paths to literacy*. New York: Routledge
- Matthews, J. (2003). *Drawing and painting: Children and visual representation*. London: Paul Chapman Publishing.
- Pahl, K. (1999). *Transformations: Children's meaning making in a nursery*. Staffordshire: Trentham Books
- Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. New York: Norton
- Porot, M. (1952). *Le dessin de la famille*, Paris: Press Universitaires de France.